

Fehéri György *Újrarendezett emlékezés* *– Két kiállításmegnyitó Berlinben*

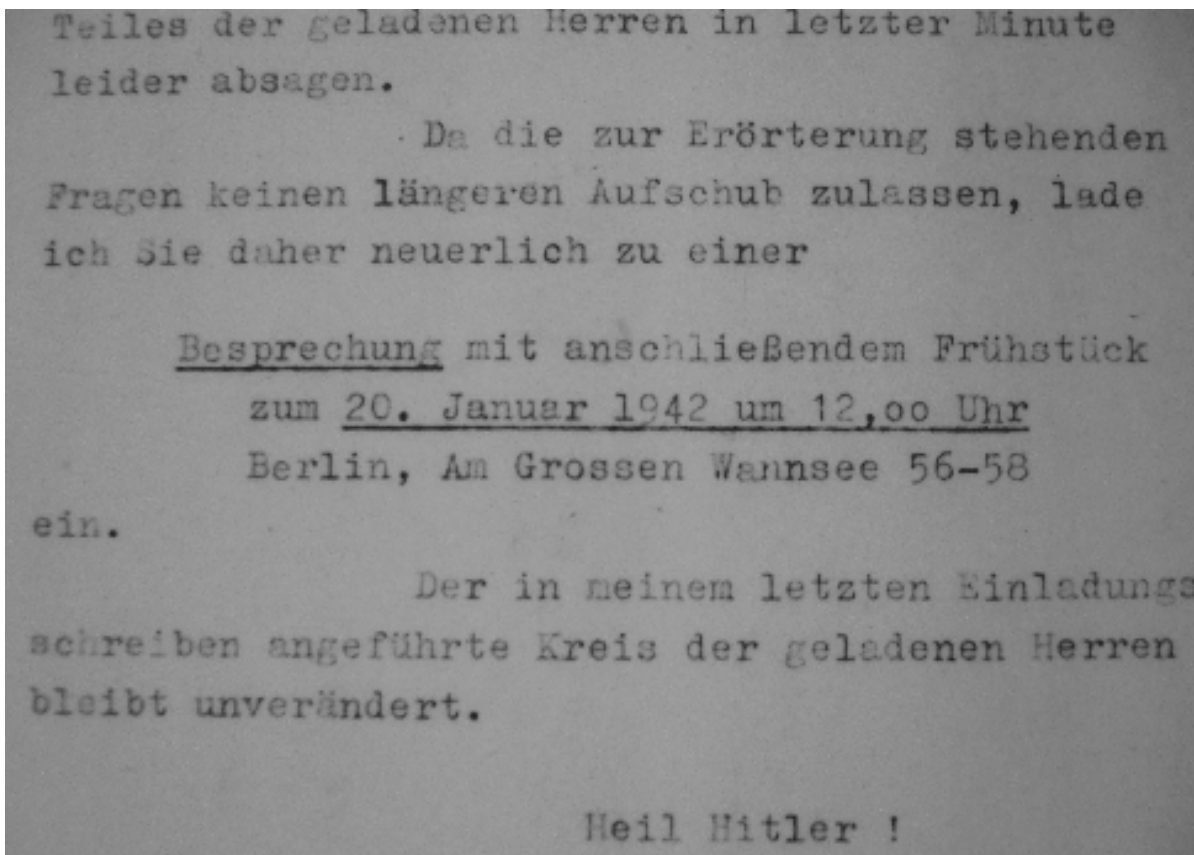
I. MEGBESZÉLÉS, UTÁNA KÖZÖS REGGELI...

Reinhard Heydrich kellemes körülményeket szeretett volna teremteni a megbeszéléshez. Ezért is esett végül a választás a gyönyörű kilátással rendelkező zöldövezeti villára: Am Großen Wannsee 56–58.

Eredetileg 1941. december 9-én és egy másik wannsee-i házban lett volna a konferencia, az erről szóló meghívók már november végén elérték a találkozó résztvevőit. A levélben Heydrich a birodalmi marsall megbízására hivatkozik,

mely szerint az ügyben érintett központi szervek részvételével az ő, vagyis Heydrich feladata az európai zsidókérdés végső megoldásának előkészítése; az értesítésben tehát egy erre a témára összpontosító összejövételre invitálja kollégáit.

Reinhard Heydrich 37-ik életévében járt ekkor, a birodalom egyik leghatalmasabb embere, Cseh–Morvaország helyettes birodalmi kormányzója, Himmler közvetlen munkatársa, az RSHA (Reichssicherheitshauptamt – Birodalmi Biztonsági Főhivatal) főnöke. Asszisztensének neve is bekerült azóta a történelemkönyvekbe: Adolf Eichmann.

Heydrich meghívólevele

Az érintettek december 8-án valószínűleg telefonon kapták a hírt, hogy a találkozó elmarad, majd 1942. január 8-án az újabb, január 20-i időpontról szóló értesítést.

A vendégek – többségükben még igencsak fiatalok, szinte valamennyien egyetemi végzettséggel és doktori címmel is rendelkeztek – egy havas kedd reggel érkeztek meg a Berlin külvárosában biliárdszobával, kandallóval és egyéb komforttal felszerelt vendégházba, szám szerint tizenötven; a birodalom magas rangú hivatalnokai, többen államtitkári pozícióban, mások az SS különböző szervezeteinek, a rendőrség, az NSDAP, valamint az elfoglalt kelet-európai területek igazgatási szerveinek a képviselőiként.

Hogy azután mi is történt a wannsee-i megbeszélés egy vagy talán inkább másfél órájában, egészen pontosan feltehetően sohasem fogjuk megtudni. A résztvevők később, a felelősségre vonás időszakában, nem szívesen emlékeztek a részletekre; az egyetlen írásos nyom 1947 márciusában került elő: a konferencia 30 másolatban elkészített jegyzőkönyvének a 16. sorszámot viselő példánya. Mindarról, ami elhangzott, nem maradt fenn közvetlenül készített feljegyzés. A megbeszélés alatt készült „Stichpunkt”-jellegű, vagyis a főbb témákat rögzítő szöveget végül Eichmann foglalta össze és feltehetően Heydrich szerkesztette végső formájára.

A jegyzőkönyv szerint bevezető előadásában Heydrich ismét elmondta, miért is hívta össze a konferenciát: alapvető kérdéseket kell közösen tisztázniuk, hogy azután majd lehetővé váljon annak az egységes, valamennyi érintett hivatal által elfogadható javaslatnak a kidolgozása, melyre Göringtől kapott megbízást.

A hatalmi viszonyokat rögzítve megállapították, hogy az „Endlösung” kérdéseiben a dönté-

sek – földrajzi határookra való tekintet nélkül, központilag – Himmler és az ő hatáskörébe tartoznak.

Ezek után Heydrich áttekintést adott arról, hogyan is áll az „ellenség” leküzdésére indított harc, vagyis a zsidóság visszaszorítása a német nép életéből.

A probléma megoldásában mindeddig a zsidók kivándorlásának erőltetésére összpontosítottak; 1939 januárja óta működik az erre a feladatra létrehozott központi hivatal.

A zsidók kivándorlásának forszírozása azonban nem tekinthető optimális útnak – hátrányai ismertek, csak éppen egyelőre nincs jobb. Heydrich röviden utalt az utóbbi időben felmerült gondokra: a szállítási kapacitás korlátozottságára, vagy azokra a nehézségekre, melyeket a fogadó országok támasztanak. Ennek ellenére a hatalom átvételétől 1941 októberének végéig a kivándorlások segítségével összesen 537 000 zsidót sikerült eltávolítani. És nem lényegtelen: a kivándorlások finanszírozása is a zsidók vagy zsidó politikai szervezetek segítségével történt. Ugyanakkor viszont, tekintettel a körvonalazott problémákra, valamint arra, hogy az elengedett zsidók később veszélyt jelenthetnek az országra – ha például a Németországgal háborúban álló területekre kerülnek –, a további kivándorlásokat leállították.

A jegyzőkönyv III. pontjának tanúsága szerint Heydrich hangsúlyozta: mindezeket szem előtt tartva tehát, a kivándorlások helyett valamilyen más megoldás vált szükségessé, s ez – a Führer előzetes engedélye alapján – a Keletre történő „evakuálás” lett, mely azonban – a közlegő „Endlösung”-ot szem előtt tartva – csak egy köztes, ugyanakkor fontos tapasztalatokat nyújtó megoldásnak tekinthető. Heydrich számadatai szerint összesen 11 000 000 zsidóról van szó, ebből, a jegyzőkönyv táblázata szerint Magyarországon 742 800 található. A referens megjegyzése: a számok nem tekinthetők véglegesnek, hiszen a zsidókat érintő definíciók országról országra eltérőek, valamint problémát okozhat majd az is, hogy a különböző országok különböző módon viszonyulnak a saját zsidó lakosságukhoz – itt – az okok részletezése nélkül – Magyarországot is megemlítve.

Az „Endlösung” végrehajtása során a zsidókat Keleten munkára kell fogni. Ennek során „nagyobb részük kétséget kizáróan bekövetkező természetes létszámcsökkenésével” lehet szá-

A villa 1922-ben

A jegyzőkönyv

molni; a „maradékállományt” viszont, mely minden bizonnyal a „legszívósabb” lesz, olyan megfelelő módon kell majd „kezelni”, nehogy a zsidóság újraéledésének „csírái” lehessenek. És zárójeles megjegyzésként: „lásd a történelmi tapasztalatokat”.

A terv végrehajtásához elengedhetetlen: Európa Nyugatról Keletre történő átfésülése. Mielőtt azonban ehhez nekikezdhetnének, meg kell határozni, kit is érintenek az intézkedések.

Az egyes országokról szólva elhangzik: „A magyarországi helyzet kezeléséhez szükséges, hogy rövid időn belül egy, a zsidókérdésekben illetékes tanácsadót kényszerítsünk a magyar kormányra.”

Az ülés negyedik szakaszát a jogászdoktorok, az államtitkárok és a magas rangú hivatalnokok a zsidó lakosságot érintő definíciós problémáknak szentelik. Az „Endlösung végrehajtása során” az alapot a nürnbergi törvények képezhetik, de a „probléma maradéktalan megoldása megköveteli a vegyes házasságok és a vegyes házasságból származó utódok kezelésének eldöntését is”.

Több jegyzőkönyvi oldalon is olvasható Heydrich álláspontja, vagyis hogy mi is lehetne az eljárás módja a vegyes házasságok vagy a különböző fokozatú „vegyes házasságból származó utódok” esetében; ha például egy „vegyes házasságból származó utód” „tiszta némettel” köt házasságot, s a házasságból azután gyermek születik, s mi akkor, ha a házasságból nem születik gyermek; s vajon mi legyen az eljárás, ha valaki „faji szempontból különösen kedvezőtlen

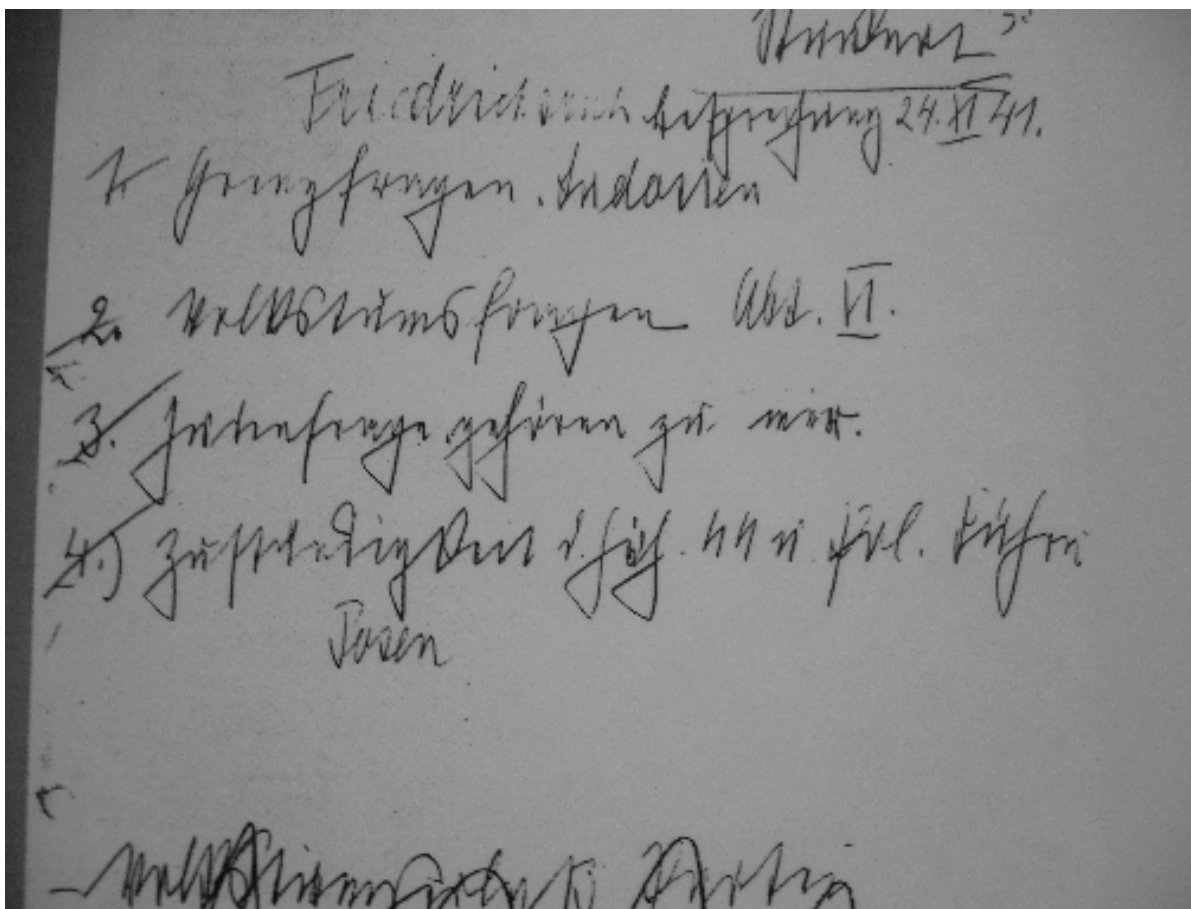
Land	Zahl
1. Altreich	131.800
Ostmark	43.700
Ostgebiete	420.000
Generalgouvernement	2.284.000
Bialystok	400.000
Protektorat Böhmen und Mähren	74.200
Estland - judenfrei -	
Letland	3.500
Litauen	34.000
Belgien	43.000
Dänemark	5.500
Frankreich / Besetztes Gebiet	165.000
Unbesetztes Gebiet	700.000
Griechenland	69.600
Niederlande	160.600
Norwegen	1.300
2. Bulgarien	48.000
England	350.000
Finnland	2.300
Irland	4.000
Italien einschl. Sardinien	58.000
Albanien	200
Kroatien	40.000
Portugal	3.000
Rumänien einschl. Bessarabien	542.000
Schweden	8.000
Schweiz	18.000
Serbien	10.000
Slowakei	88.000
Spanien	6.000
Türkei (europ. Teil)	55.500
Ungarn	742.800
UdSSR	5.000.000
Ukraine	2.994.684
Weißrussland aus- schl. Bialystok	446.484
Zusammen: Über	11.000.000

A jegyzőkönyv 6. oldala

megjelenést mutat”; mikor javallott a sterilizáció; és egyáltalán: mi legyen az eljárás zsidók és németek házassága esetében; kit milyen definíció alapján mikor hova kellene szállítani.

A megbeszélés lezáró szakaszában hozzászólások következtek: vélemények a sterilizáció alkalmazásáról; hogy Heydrich javaslatai milyen problémákat vonhatnak maguk után; s hogy milyen esetben lenne talán mégis tanácsos a zsidók munkaerejét igénybe venni. Majd legvégül, a különböző megoldási lehetőségekről beszélve elhangzott még azon intelm is, mely szerint az „Endlösung” előkészítése során el kell kerülni, hogy a lakosság körében nyugtalanság törjön ki.

Eichmann mondta el később, hogy a konferencia hivatalos részének lezárulta után a résztvevők elégedettek voltak a megbeszélés lefolyásával; Eichmann Heydrichel és SS Gruppenführer Müllerrel most már kényelmesen, a kandallóhoz ülve dohányoztak és konyakot ittak: „És ezután a Wannsee-konferencia után békésen együtt maradtunk, nem azért, hogy szakmai dolgokról beszéljünk, hanem inkább azért,

Himmler jegyzete: „A zsidókérdés hozzám tartozik”

hogy a hosszú és megerőltető órák után nyugalmra jussunk.” (Roseman, 2002)

- *Miért volt szükség egy teljesen új kiállítás elkészítésére?*

*

A konferencia villája ma múzeum, a földszinten elhelyezett kiállítás az antiszemitizmus kialakulásának és a holokauszt történetének állomásaival ismerteti meg a látogatót.

A tizenöt terem közül három foglalkozik az európai zsidóság deportálását és meggyilkolását fedőszavakba öltöztető wannsee-i összejövetel dokumentálásával; az 1992-ben kialakított kiállítást 2006 januárjában egy teljességében megújított anyag váltotta fel. A villa első emeletén könyvtár, médiatár és előadóterem – az emlékhely bőséges pedagógiai kínálatát mindennap több iskolai, egyetemi csoport veszi igénybe.

A Wannsee-villa igazgatójával, dr. Norbert Kampéval a ház legfelső szintjén kialakított irodájában beszélgetünk az újonnan megnyitott kiállításról.

Az előző, 1992-ben felépített kiállítás azt mesélte el a látogatóknak – s evvel talán már akkor is némileg késésben volt –, hogy valamikor valami borzalmas dolog történt, s erről minél több embernek tudomást kell szereznie. Ma már ezt és így nem lehet közvetíteni, minden területen sokkal konkrétabbnak kell lenni, a látogatók nagyon is igénylik a lehetőséget, hogy a történeteket kísérő dokumentumokat is tanulmányozhassák, s hogy azok alapján maguk formálhassanak képet, érthessék meg: mi volt a dolgok menete, ki mit tudott, hogyan reagált a lakosság, mit tett a katonaság, milyen viszony volt az egyes szervezetek között és így tovább. A mai gimnazisták sokkal felkészültebbek, a különböző szakköröket, emelt óraszámú kurzusokat látogató diákok jó előismeretekkel rendelkeznek – nekik nem kínálhatunk felületes információkat vagy esetleg már köztudott dol-

gokat. Úgy is mondhatnám, hogy a kiállítás intellektuálisabb lett.

Külön öröm számunkra, s a koncepció helyességét bizonyítja, hogy intézményünk látogatottsága egyre nő. Az elmúlt években átlagosan 75–85 ezren jöttek el ebbe a múzeumba, az idén – s ez már most valószínűsíthető – minden bizonnyal elérjük a 100 000 főt is. A kapacitásunk ugyanakkor – sajnos – korlátozott; napi két szemináriumi foglalkozást és kétóránkénti vezetést tudunk biztosítani az érdeklődő iskoláknak, csoportoknak, intézményeknek. A növekvő érdeklődés okait elemezve igen lényegesnek tartom, hogy a televízió és a sajtó kliséihez szokott fiatalok nálunk nem csupán a korabeli dokumentumokkal ismerkedhetnek meg, hanem arra is teremtünk elegendő időt, hogy a tablókat, fotókat és filmeket tanulmányozva a szakembereinknek kérdéseket tegyenek fel, vagyis hogy együtt és alaposan meg is beszélhessék a tapasztaltakat.

A vezetéseket tartó munkatársaink – a csoporttal egyeztetve – szabadon megválaszthatják, hogyan is állítják össze a rendelkezésre álló idő alatt feldolgozandó anyagot. Vagyis a kiállítás egy „kínálat”, amiből a mindig változó igények szerint lehet elemeket kiemelni, és azokkal azután, a problémában mélyebbre hatolva, dolgozni.

A nem csoporttal érkező, tehát a múzeum anyagát vezetés nélkül tanulmányozó látogatók esetében mindez persze lényegesen bonyolultabb, a sok olvasnivaló esetenként igencsak próbára teszi őket – számukra a több nyelven készülõben levõ audio-vezetõ rendszerünk nyújt majd segítséget az egyszerűbb és jobb tájékozódásban.

- *Kerültek-e elõ újabb dokumentumok az utóbbi idõben?*

A kelet-európai archívumokban szunnyadó anyagok megismerése igen izgalmas volt számunkra. Egy példát hoznék erre: sokkal érthetőbbé vált, hogyan is működött a megszállt területek igazgatása és a berlini vezetés közötti összjáték. Arra utalok itt, hogy a helyi hatalommal rendelkezők gyakran „előreszaladtak” a cselekvésben, s olyasmiket is elkövettek, amire legfeljebb csak utólag kaptak engedélyt Berlinből. Gondoljunk az első gyilkos akciókra. Tudjuk, hogy 1940 végén, vagy akár 1942 elején a központból érkező parancsok igencsak halványan körvonalazottak voltak; a különleges ala-

Iskolások, vezetés

kulatokat elérő utasítás először például úgy szólt, hogy a bolsevistákat kell „kikapcsolniuk”. A helyi vezetők igen hamar azonosították a bolsevistákat a zsidókkal, és kivégzésekbe kezdtek. Egyértelmű parancsuk azonban, hogy megöljék a zsidókat – egyáltalán nem volt. Azután néhány héttel később nőket és gyermekeket is meggyilkoltak, és azt tapasztalhatták, hogy Berlinből mindezek ellen egyáltalán nem volt kifogás, vagyis legitimálódtak a borzalmas cselekedetek. Megtörtént az is, hogy csapatok, amelyek egy bizonyos területet már elhagytak, újra visszamentek, és ott is öldököltek.

Ezeket a történéseket, ezt az eszkalációs folyamatot ma sokkal világosabban látjuk; sokáig fogalmunk sem volt arról, hogy a valahai megszállt területeken, vagy éppenséggel a KGB archívumában ilyen nagyszámú dokumentum maradt volna fenn. A kiállításunkon egyébként látható Himmler szolgálati naplója is, mely szintén az újabb kutatások során került elő.

- *Mit jelent az, hogy körvonalazatlanok voltak a parancsok?*

Hitler gyakran vonakodott, amikor döntenie kellett, s mivel a helyzet nemegyszer meglehetősen zavaros volt, így a miniszterek is késlekedtek az elhatározásokban. Vegyünk itt is egy példát: valahol, vidéken, az SS vagy a párt emberei elkergetik a zsidókat azokról a piacokról, ahol állatokkal kereskednek. A „buta” német parasztok viszont a legszívesebben a zsidóktól vennék az állatot – nemzedékek óta ez a szokás, s ez nagyon is jól működik, ez egyszerűen bevált. A helyi náci hatalmasságok viszont kiszorítják a zsidókat, bár nincs olyan törvény, ami-

re támaszkodhatnának. Így azután a belügyminisztériumnak meg az igazságügy-minisztériumnak meg kellett teremtenie mindehhez a törvényes hátteret. Így is működött az „előreszaladás”, majd az ahhoz való igazodás különös dinamikája, ami végeredményben a zsidóellenes politika állandó élesedéséhez vezetett.

Hitler vonakodott, amikor a sárga csillag viselésének bevezetéséről vagy a németországi zsidók gettóba zárásáról volt szó, s akkor is, amikor a „vegyes házasságból származó utódok” kérdése volt napirenden. Az én magyarázatom az, hogy minden diktátor fél, hogy elveszti a nép szimpátiáját és támogatását. Sztálingrád után Hitler többé nem mutatkozott nyilvánosan. Vagyis, a fenti eseteket tekintve: egyszerűen nem volt biztos abban, hogyan is fognak a derék németek arra reagálni, hogy a zsidók csillaggal a mellükön járnak-kelnek közöttük, vagy ha esetleg gettóba zárják őket. S amikor 1941 nyárelőjén azt tanácsolják neki, hogy a meghódított területek segítségével meg lehetne szabadulni a zsidóktól, vagyis például Lengyelországba deportálni őket, akkor megint csak nemet mond, egészen szeptemberig. Nem humanista megfontolásokból, egyáltalán nem! Tudja, majd eljön a megfelelő alkalom, amikor azután mindezt lényegesen radikálisabban lehet végrehajtani. Nehogy az a téves benyomásunk keletkezzen, hogy Hitler mérséklőleg lépett volna fel, nem – csak éppen tudta, majd jön egy jobb alkalom.

És még egy fontos szempont: egyáltalán nem voltak biztosak abban, hogy a gyilkolások véghezviteléhez találnak-e tényleg elég embert. Az RSHA tapogatózva haladt előre. Talán ezt is egy példával megvilágítva: egy rendőri egységnek, ahol főleg idősebbek szolgáltak, olyanok, akik azelőtt például Hamburgban az utcai forgalmat irányították, ezeknek az embereknek egyszerre azt mondták, hogy le kell lőni a zsidó ellenséget, köztük nőket és gyerekeket is. Erre ketten jelentkeztek, hogy ők már az első világháborúban is szolgáltak, s ők bizony civilekre nem lőnek. A két embert hazaküldték, a többiek viszont maradtak. De erre a tapasztalatra először szükség volt, hogy biztosak lehessenek: lesz, aki megteszi.

- *A Wannsee-konferencia jegyzőkönyvéből egy példány maradt fenn – hova lett a többi? Mennyire lehet pontos képünk a jegyzőkönyv alapján a valóban elhangzottakról?*

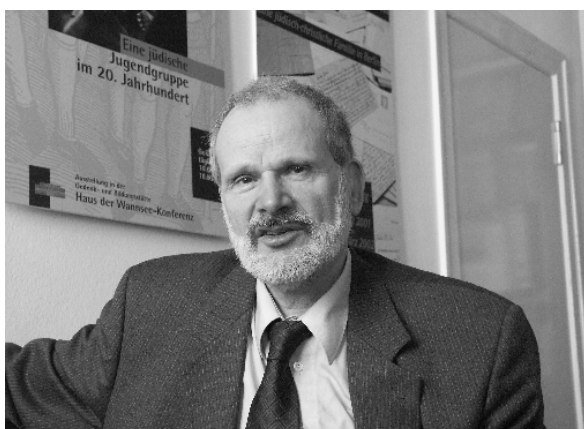
Leni Riefenstahl egy kivégzés nézőjeként. 1939

A Wannsee-jegyzőkönyv példányai közül a 16. maradt csak fenn – Martin Luther külügyi államtitkár példánya. A többi tulajdonosai a háború vége után, még időben megsemmisítettek. Luther ezt nem tehetette meg, ugyanis – mivel egy Ribbentrop elleni intrikába keveredett – Sachsenhausenban ült. Vagyis letartóztatták és már a per is készült ellene. Az irodáját kiürítették és elszállították – és ezzel a papírokat – akaratlanul is – de megmentették.

Érdekes kérdés, hogy a jegyzőkönyv mennyire tükrözi a megbeszélésen elhangzottakat. Eichmann hetekig dolgozott a kéziratot, mindig újra és újra kellett írnia, ugyanis Heydrich, aki okos és tapasztalt katona volt, nem akarta, hogy a dokumentumban gyilkosságról és megsemmisítésről legyen szó, de ugyanakkor szeretne volna, hogy a szöveg mégis elég egyértelmű legyen, vagyis aki olvassa, tudja, hogy mi is a háttérben lapuló szándék. Vagyis, habár a szöveg „kódszavakkal” fogalmaz: „evakuálás” meg „különleges bánásmód”, de – ma már különösen – egy percig sem kétséges, mit is fednek ezek a szavak.

Még ma is vannak egyébként olyanok, akik azt mondják, hogy a jegyzőkönyv hamisítvány, rendszeresen kapok leveleket olyan tartalommal, hogy mi németellenes témákkal foglalkozunk, saját fészünkbe rondítunk és hasonlókat.

Összefoglalóan azt lehetne mondani, hogy Heydrich konferenciáján végül is nem fogalmazódott meg valamilyen elhatározás, inkább a szervezési kérdések álltak az előtérben, bár a deportációkhoz mindarra, amit megbeszéltek, valójában nem volt szükség. Lényeges volt azonban, hogy a konkuráló minisztériumok itt

Dr. Norbert Kampe, a múzeum igazgatója

végre hivatalosan is megtudhatták, hogy az igazi illetékes: Heydrich. Aki persze tudta, hogy a minisztériumoknak van zsidókkal foglalkozó referense és referátuma, s éppen ezért azt akarta ezeknek a tudomására hozni, hogy az intézkedéseket a jövőben majd vele és Eichmann-nal kell egyeztetni. Az egésznek erődemonstrációs jellege is volt, ezért is helyezett Heydrich hangsúlyt a megbeszélés helyére – az elegáns villára, a szép környezetre. Göring megbízását később a legkülönbözőbb helyekre írt leveleihez mellékelte – az volt a szándéka, hogy tudjanak a pozíciójáról, vegyék tudomásul, hogy a leghatalmasabbakhoz tartozik. Erre szükség is volt, hiszen több konfliktus, konkurenciaharc volt már mögötte, többek között Stuckart belügyi államtitkárral, hogy vajon melyikük is az igazán illetékes a „zsidókérdés megoldásában”.

Heydrich szemtelenségére jellemző egyébként, hogy a jegyzőkönyvben, melyben a szokások szerint azokat a pontokat kellett volna rögzítenie, melyekben végül konszenzus alakult ki, a 15 oldalból 5 oldalon keresztül a saját javaslatait részletezteti Eichmann-nal, vagyis hogy az ő felfogása szerint kiket is kellene deportálni. Azt is mondhatjuk, hogy a konferenciával való elégedetlenségét így akarta Eichmann-nal korrigáltatni. Azt akarta, hogy a saját radikális javaslatai napirenden maradjanak, tudta, majd valamikor célt ér.

Mindemellett a konferencia a belső hatalmi konfliktusok elsimítását is szolgálta, a megszállt területekre helyezett hatóságok és az SS között gyakori volt a vita – az SS ugyanis mit sem törődött a magukat kormányzónak vélő hivatalnokok intézkedéseivel. Ezeknek a hivatalnokoknak most azután le kellett nyelniük, hogy

Heydrich igenis adhat utasításokat, s ezeket végre is kell majd hajtaniuk.

- *Lebet-e vajon számolni újabb, lényeges anyagok felbukkanásával?*

A 80-as évek végén mindig is azt gondoltuk, olyan dokumentumokat, amelyek a tények szintjén fontosak, már aligha találhatunk. Azután találtunk. Ha a némely kelet-európai archívumban uralkodó kaotikus állapotokra gondolunk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy még előkerülhetnek izgalmas dossziék.

A jelenlegi kiállításunkat úgy építettük, hogy ha szükséges, egy-egy panelt hamar megváltoztathatunk, vagy akár ki is cserélhetünk...

II.

DE MIKOR ESIK VÉGRE SZÓ A TÖBBSÉGRŐL...?

Hogy a múlttal való szembenézés folyamatos, lezáratlan és lezárhatatlan, mindig is újabb és újabb feladatokat adó munka, mutatja az ismert német történész, Götz Aly egy februárban, vagyis közvetlenül az új wannsee-i kiállítás megnyitása után, a *Zeit* című kulturális hetilapban megjelent cikke is, melyben a berlini emlékművekről elgondolkodva írja összefoglalóan: A Terror topográfiaja, a Holokauszt-emlékmű föld alatti kiállítása, a Wannsee-konferencia villájának termei, a Német ellenállás emlékhelye – elsősorban mind az áldozatokról mesélnek. Götz Aly türelmetlen kérdése: de mikor esik végre szó a többségről, mindazokról, akik éveken keresztül lelkesen csodálták a Nemzetiszocialista Pártot, a nácik „modernségét”, vagyis azokról, akik végül is lehetővé tették, hogy ez a történelemben oly egyedülálló gáztett megtörténhessék?

Götz Aly tovább: „Berlinben sehol sem találunk olyan emlékhelyet vagy múzeumot, ahol arról tanulhatnánk, hogy mi is volt valójában a nemzetiszocializmus. Pedig szükség lenne rá. Hamisító leegyszerűsítések nélkül azt kellene megmutatni, hogyan is kapcsolódott egymáshoz a hitleri Németország és a német történelem, s hogyan a német nép és a nemzetiszocializmus. (...) Az ellenállás és üldöztetés mindeddig egyoldalúan ábrázolt paradigmái bár betöltik feladatukat, mert kézzelfoghatóvá tesznek egy traumatikus történetet, de hosszú távon gondol-

kodva: az összefüggések feltárásának hiánya eltorzítja a történelemtől alkotott képünket (gegenaufklärerisch).”

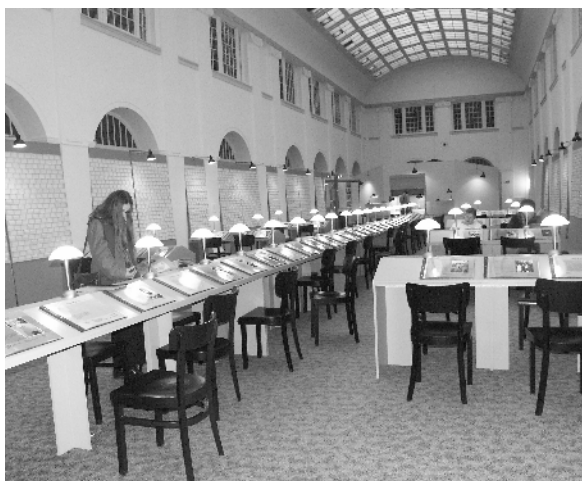
S bár Götz Aly igencsak magasra helyezi a léceket, egyre gyakrabban találkozhatunk a helyi lakosság felelősségét is felvető kiállításokkal.

Berlin Schöneberg kerülete például évek óta kutatja: mit is tudtak, hogyan vették tudomásul és miként reagáltak a „szomszédok”, a velük sokáig együtt élő, majd gyakran egyik napról a másikra eltűnő zsidók sorsára.

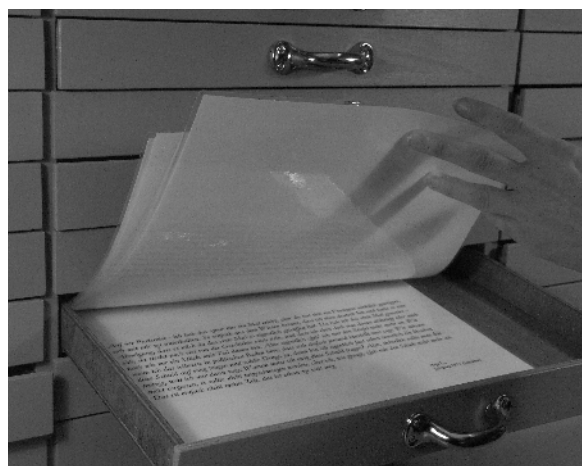
A kerület tanácsházában látható kiállítás készítői felhívják a figyelmet arra a 2002-ben készült felmérésre, mely szerint a németeknek legalább a fele szilárdan meg van győződve arról, hogy legközelebbi hozzátartozóik Hitler és a nemzetiszocialista rendszer ellenzői voltak. „Két szempontból is vágy-projekció ez a vélemény: ahogy a megkérdezettek a saját szüleiket és nagyszüleiket látni szeretnék, valamint ahogy az ember egy hasonló helyzetben magát szívesen vizsgálná: mégpedig a nem-alkalmazkodás pozíciójában” – olvashatjuk a kiállítást kísérő kommentárban.

A kiállítóterem könyvtárt idéző atmoszférájában a látogatók 102 Schönebergben élt személy történetét tanulmányozhatják. A családi fotóalbumhoz hasonló dokumentációkban lapozgatva válik igazán érthetővé a kiállítás rendezőinek felszólítása, mely szerint ezeket az életutakat teljességükben, s nem csak a holokauszt éveire redukálva kell szemlélnünk.

A kerület művészeti életét koordináló hivatal a világ legkülönbözőbb országaival levelezve – s így az évek során Berlin legnagyobb helytörténeti archívumát kialakítva – húsz éve gyűjti

Kiállítás Schönebergben

Az emlékezés archívuma

az itt élt vagy még ma is itt élő zsidó lakosság történetének emléktöredékeit.

A schönebergi lakásaikról elhurcolt 6069 polgár nevét feltüntető cédulákkal körös-körül tapétázott kiállítás tehát szomszédokat szomszédokkal akar szembesíteni, s ezért a wannsee-i villához hasonlóan újrarendezett, s szintén 2006 januárjában megnyitott tárlat egy új installációs elemmel is bővült: „az emlékezés archívumával”.

Egy nagy szekrény fiókjában három generáció nem zsidó származású szomszédjai helyezhetik el emlékszilánkjukat, függetlenül attól, hogy saját maguk emlékeznek-e a zsidóüldözés idejére, avagy csupán arról számolnak be, hogy a család idősebb tagjai az évek során minderről hogyan is meséltek.

A szekrény fiókjai arra várnak, hogy a kerület lakói egyre fogyó történeteikkel, mind ritkábbá váló emléktárgyaikkal töltsék meg őket; olyanokkal, melyek ha kaleidoszkópszerű képet adva is, de végül mégiscsak a valaha megtörténtek közös elmeséléséhez segítenek.

JEGYZETEK

A konferenciáról, az előzményekről, a jegyzőkönyv történetéről Mark Roseman: *Die Wannsee-Konferenz – Wie die NS-Bürokratie den Holocaust organisierte* (Ullstein, 2002) ad összefoglalást.

Ő idézi Eichmann (142. o.) szavait a konferencia utáni órákról.

A fotók közül a „Wannsee-villa 1922-ben”, valamint a „jegyzőkönyv 6. oldala” a GHWK tulajdona; a többit, köztük a wannsee-i kiállítás dokumentumairól készült fényképeket, a szerző készítette.